

УДК 94(477.72/74):355.333(=162.1)«1787/1791»

ЧОРНОМОРСЬКА СТАРШИНА ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ: НА ПРИКЛАДІ Л. ТИХОВСЬКОГО ТА П. БУРНОСА

Ложежник А.С.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

У статті розглядається багатонаціональний склад Чорноморського козацького війська, особлива увага приділяється старшині польського походження. Зокрема, в дослідженні на основі архівних матеріалів розглядається соціальний стан, сімейне положення та участь у військових діях (облозі та взятті Очакова, Хаджибея, Ізмаїла та Бендер, взятті фортець Березань, Ісакча, Тульча, Акерман, в битвах біля с. Терновка (під Бендерами) та Мачині) старшини польського походження під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. Ці факти досліджуються на основі розгляду участі в бойових операціях старшин Чорноморського війська інонаціонального походження: Лук'яна Тиховського, Костянтина Кордовського, Петра Бурноса, Степана Завадовського, Івана Підлисецького та інших, чий бойовий досвід став прикладом сумлінної служби старшини Чорноморського козацького війська.

Ключові слова: російсько-турецька війна 1787-1791 рр., козацька старшина, Чорноморське військо, поляки, Лук'ян Тиховський, Петро Бурнос.

Постановка проблеми. Питання взаємодії народів, релігій і культур під час існування іррегулярних козацьких формувань на півдні України є актуальним, так як козацька старшина була дуже строкатою за своїм економічним станом, політичним впливом, соціальним і етнічним походженням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь наукової розробленості даної проблеми на сьогодні аж ніяк не можна назвати вичерпним, хоча вона і порушувалась неодноразово істориками. Інонаціональне походження старшини досліджувалось в працях А. Скальковського [1], Ф. Щербини [2], А. Венкова [3], Б. Фролова [4], В. Голобуцького [5], І. Анцупова [6] та ін. Серед останніх праць слід назвати в першу чергу студії О. Бачинської [7], присвячені старшині інонаціонального походження Дунайського та Усть-Дунайського військ, Т. Гончарука [8], присвячені національному питанню старшини Чорноморського війська та В. Шенка [9], який присвятив свої студії дослідженню національного складу старшини Дунайського війська.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Склад старшини, особливо

в перші роки існування військ, був визначений джерелами їх комплектування та поповнення. Ф. Щербина, характеризуючи козацьке військо, наголошував на тому, що вони «зібрані з різних місць, розрізнені і в деякій мірі різноплеменні...». Тобто, до військ записувались українці, поляки, молдовани, росіяни, литовці, татари, греки, німці, євреї, турки та інші [2, с. 576]. Цієї думки дотримувався і В. Шенк, говорячи, зокрема, про формування Дунайського війська [9, с. 18]. Підтвердження його словам можна знайти в статистичному огляді війська 1840 р, де національний склад визначено так: «малороси, великороси, молдовани, болгары та цигани».

Подібні випадки полетнічності можна знайти і в інших військах. Наприклад, серед старшин можна зустріти:

– «польської нації» військового писаря Чорноморського війська Івана Підлисецького, отамана Дунайського війська Станіслава Василевського, який мав «досить непогані здібності, був дуже моральний і добрий господар» [7, с. 200];

– вірменів: осавула Лазаря Мурзака («Мурзакова»), військового старшину Микиту Гаджанова

(«родом з Меліків вірменських») – Чорноморське військо; полковника Катеринославського війська Івана Горича.

Багато національний склад Чорноморського війська відзначав і В. Голобуцький, вказуючи на випадки вступу до нього, окрім вищезгаданих народностей, ще й болгар, сербів та албанців, поляків [5, с. 141]. В підтвердження цього він приводить виписку із засідання Військового уряду 16 березня 1794 р.: «Старшина та козаки при створенні війська вступили на службу з різних місць Російської імперії та польської області» [5, с. 150].

У XVIII ст. серед козацької старшини зустрічаються представники старовинних аристократичних родів південнослов'янського походження (греки, серби, волохи). Цікаво відмітити, що до козаків була записана й частина взятих в полон чорноморцями поляків в «польському поході» 1794 р.

Наприклад, в 1799 р. в курені Величковському проживав Єзир Мазур, який дещо пізніше став Єзифом Добровольським. У 1793 р до Чорноморського війська записався «Степан Мойсеев Заводовський, що народився в турецькому місті Хотині в законі єврейському». В формулярних списках чиновників Чорноморського війська за 1809 р. С. Заводовський показаний, як виходець з польського шляхетства.

Прикладів перебування старшини іонаціонального походження у південноукраїнських військах можна назвати безліч, але слід відмітити, що вони завжди «тонули» в масі козаків українського походження [10, с. 176]. Але ця особливість не впливала на сам військовий стан козаків та старшини іонаціонального походження, що проходили свою службу в іррегулярних військах південної України. Вступивши до Чорноморського війська, іноземці давали клятву вірності новій Вітчизні і сумлінно виконували свої обов'язки.

Але з огляду на вищесказане слід відзначити, що хоча в південноукраїнських військах було багато старшин іонаціонального походження, які зробили чималий внесок у формування та розвиток війська, ця проблема вченими майже не досліджена.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження ролі старшини іонаціонального походження, зокрема польського, у розвитку Чорноморського формування, як складової частини південноукраїнських військ, та їх внесок у книгу бойової слави війська.

Виклад основного матеріалу дослідження. На чолі козацьких загонів Чорноморського війська польські старшини, серед яких були Іван Підлесецький (військовий писар з 14 січня 1788 до 27 березня 1790 р.), Петро Бурнос (Пінчинський), Лук'ян Тиховський [11, с. 48], поряд з українськими старшинами вели козаків на штурм фортець. Вони проявили себе по-геройському, зокрема, в облозі та взятті Очакова, Хаджибея, Ізмаїла та Бендер, взятті Березанської фортеці, Ісакчі, Тульчі, Акермана, в битвах біля с. Терновка (під Бендерами) та Мачині [1, с. 223].

Розглянемо детальніше внесок у розвиток війська окремих із них.

Петро Бурнос походив з польського шляхетського роду Пінчинських. 2 травня 1760 р. він був записаний в козаки, а вже 3 липня 1770 р.

під час російсько-турецької війни 1768-1774 рр отримав свій перший офіцерський чин військового хорунжого [12, с. 34]. Та на цьому не закінчується його «кар'єрне сходження»: під час російсько-турецької війни 1787-1791 рр. він з 11 вересня 1790 р. згадується в чині бунчукового товариша [13, с. 19]. Героїзм П. Бурноса був відомим у багатьох воєнних баталіях: він приймав участь у штурмі Ізмаїла та був одним із учасників битви під Мачином.

Після переселення у 1792 р. Чорноморського війська на Кубань, ще близько 20 років Петро Бурнос командував полками на кордоні. За проходження військової служби та участь у бойових компаніях він був нагороджений у 1807 р. орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира IV-го класу. А вже 26 січня 1810 р. за особисту мужність та хоробрість був представлений до нагородження орденом Святого Георгія IV-го класу, який отримав 17 березня 1810 р. До речі цей орден до нього отримали лише 2 чорноморців в який до нього отримали лише 2 чорноморців 12 грудня 1788 р. (полковник Антон Головатий та бригадир Захарій Чепега).

Хорунжий Лук'ян Тиховський входив до кінної команди, яка 21 січня 1788 р., після освячення стягу, прийняла присягу на вірність цареві. Слід відмітити, що на той час осавулів, хорунжих та отаманів в команду Захарія Чепіги «визначав» особисто М. Кутузов. Невдовзі після прийняття присяги, команду очікувало перше бойове хрещення в ніч з 25 на 26 січня 1788 р. козацький загін під керівництвом Л. Тиховського здійснив напад у складі команди Антона Головатого на турецьке село Аджигол [10, с. 96]. Його «непосидючість» була відома всім старшинам війська: 27 лютого 1788 р. хорунжий знаходився серед козацьких старшин, яким в урочистій обстановці О. Суворов вручив прапори та інші козацькі клейноди, конфісковані в 1775 р., а з квітня 1788 р. він разом з козаками вже займався роз'їздами, спостерігаючи за береговою лінією.

У червні 1789 р. хорунжий разом зі своїм загonom за наказом М. Кутузова рушив до Сторлика, де об'єднавшись з бригадою похідного отамана донських полків, полковником Іваном Івановичем Ісаєвим, Бузьким козацьким полком та іншими військами, прикривав з ворожого боку від Бендер генерал-майора Богданова, який захопив на Дунаї турків, що переправлялись до османської Балти. 18 червня 1789 р. у битві під Бендерами чорноморські козаки на чолі з Л. Тиховським проявили мужність та хоробрість, за що заслужили подяку М. Кутузова.

А вже у вересні того ж року під час походу на Хаджибей Л. Тиховський знову очолював козацький загін і разом з З. Чепігою ввійшов до Кривої балки, щоб об'єднатись з військами генерал-майора де Рибаса [14, с. 29]. 14 вересня він знаходився попереду тих, хто штурмував хаджибейський замок. Його відвага й хоробрість служили прикладом для багатьох козаків, за що він і отримав подяку від головнокомандуючого армією, фельдмаршала Г. Потьомкіна.

Під час хаджибейської експедиції команда Л. Тиховського допомагала військам знаходити ворога, доставляла снаряди та провіант через небезпечні місця, а головне – проводила війська

важкими дорогами очаківського степу, які були їм дуже добре відомі [15, с. 138].

Невдовзі після Хаджибейської кампанії, 27 вересня, закін Тиховського брав участь у взятті Акерману, а 11 жовтня партія чорноморських козаків на чолі з армії капітаном підійшла вночі під Кілію, захопила трьох волохів і одного турка, а біля форшлага фортеці ще й до 400 штук рогатої худоби і до 40 коней. Стривожені турки, вискочивши з фортеці, зав'язали з козаками бій, що продовжувався до трьох годин. Та Л. Тиховський так зумів організувати козаків, що вони втратили лише одного козака та декількох коней.

Команда Тиховського неодноразово повторювала подібні роз'їзди, захоплюючи турків під Кілією, знімала їх пікети, фіксували точні відомості про рух та розміщення турецьких військ.

5 червня 1791 р. З. Чепіга отримав наказ про напад на ворога, що наближався з боку Мачина. Загін Л. Тиховського входив до складу команди, яка атакувала й розбила турків, заставивши їх рятуватись втечею. Йдучи в атаку, Лук'ян Тиховський завжди передбачав можливі наслідки наступу. Турки, відстрілюючись, відступали, але передбачаючи свою поразку вирішили спробувати напасти на чорноморців з тилу. З. Чепіга зі всією кіннотою ринувся назустріч ханові. Ворог, не дивлячись на відчайдушний опір, не встояв перед натиском чорноморців. Вже 6 червня чорноморські козаки зайняли бабадазькі крамниці з провіантом [16, с. 222-223].

Не один раз Л. Тиховський займав місце кошового отамана на чолі кінного загону як під час війни, так і після неї. З. Чепіга в ордері полковому осавулу П. Бурносу повідомляв: «По необхідній військовій потребі від'їжджаю в Яси, командування війська мені довіреного кіннотою доручаю полковнику секунд-майору Л. Тиховському» [14, с. 158-160].

Коли в 1791 р. наступило затишшя, чорноморці стали займати квартири в придністровських містах та селах. Вони зайнялись устроєм хатин, риболовлею, полюванням. З. Чепіга неодноразово вимагав від полковника Л. Тиховського, «для приїзду його світлості (Г. Потьомкіна) наловити доброї риби, ... дістати зайців та тетерів». Прийшлося полковнику брати сіті у розкольників, що викликало нарікання від того ж Г. Потьомкіна, який наказав не кривдити старообрядців [15, с. 12].

Епізоди з бойового шляху Л. Тиховського можна було б продовжувати до безкінечності. Його хоробрість та відвага надихали козаків до звитяг. Але крім військової служби Л. Тиховський займався і господарськими справами. Зокрема, йому було доручено збирати першу партію чорноморських козаків при переселенні на Кубань. Він особисто займався переписом в Слободзеї одружених козаків, які переселялися на Кубань.

Помер Л. Тиховський в Чорномор'ї та його справу продовжив його син, Лев Лук'янович Тиховський, який теж прославився як відважний козак та умілий командир. Його бойовий шлях можна прослідкувати із формулярних послужних списків, які зберігаються у Військовому архіві. Згідно них Лев Тиховський записався до Чорноморського війська 10 квітня 1789 р. Його кар'єрний зріст був дуже стрімким: 21 жовтня 1789 р. він став хорунжим, 25 травня 1791 р. –

осавулом, 21 серпня 1795 р. – поручиком. 13 листопада 1802 р. – полковним осавулом, 3 лютого 1809 р. – військовим полковником.

Подібно до батька, Лев Лук'янович у 1789 р. брав участь в штурмі замка Хаджибей, у взятті фортець Акерман та Бендери, в 1790 р. – в штурмі фортеці Ізмаїл, в 1791 р. – в боях під Бабадагом та Мачином.

Після переселення війська на Кубань Лев Тиховський продовжив службу у прикордонному роз'їзді біля поселень Поповичевське та Корсунське, а в 1796-1797 рр. брав участь у Персидському поході. Загинув він під час сутички з черкесами на Ольгинському кордоні в 1810 р.

Серед перемог Чорноморського війська в російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. особливе значення мало взяття фортеці Ізмаїл – головної цитаделі Османської імперії на нижньому Дунаї. Сам О. Суворов був зацікавлений в штурмі цієї фортеці. Неодноразово він підбадьорював козаків, згадуючи їхні попередні перемоги і ніколи не зменшував труднощів означеного штурму. Він полюбляв говорити: «Вали Ізмаїлу високі, канали навколо нього глибокі, але все-таки нам потрібно взяти фортецю!». Під час штурму Ізмаїлу чорноморським козаком було надзвичайно важко. В редуті Табія, Червоній мечеті на двох кам'яних постійних дворах відчайдушно бились захисники Ізмаїлу. Спочатку військовий полковник Константин Тимофійович Кордовський разом з вірною командою деякий час невдало штурмували турків (їм ніяк не вдавалось захопити ворота), але врешті-решт ворота були вибиті гарматними пострілами й козаки зуміли захопити твердиню [17, с. 145-146].

Йдучи в атаку, полковник К. Кордовський промовляв: «Вперед за мною! Дивіться на мене: де буду я, там і ви будете. Разом розділимо славу або покладемо голови!». Він першим кидався у глибоку каналу і видряпувався на вал навіть без драбини. Разом зі своєю командою, перебуваючи на бастіоні, він відбив у ворога батарею. Заслужує поваги й той факт, що будучи пораненим, полковник не залишив поля бою. Козаки намагались наслідувати свого командира, але не всім це було під силу.

Після Ізмаїльської кампанії багато старшин було нагороджено орденами, а ті, хто не отримав ордена був удостоєний особливої форми золотим хрестом на Георгіївській стрічці з написом «За сумлінну хоробрість». Усім нижчим чинам, які брали участь в штурмі, вручили срібні медалі на Георгіївських стрічках з написом «За сумлінну хоробрість при взятті Ізмаїлу грудня 11 дня 1790 р.». Серед нагороджених О. Суворовим за виняткову мужність було немало старшин Чорноморського війська інонаціонального походження. Це військові полковники Лук'ян Тиховський та Константин Кордовський; капітан Петро Яновський; підпоручики Федір Подскальський, Іван Толмачевський, Максим Кравчуновський, Петро Бурнос, Кирило Зимаєвський; полкові осавули Артемій Луговський, Петро Чернявський, Федір Яновський, Микола Шияневський; полкові хорунжі: Іван Водолажський, Петро Кравчуновський, Петро Дубинський, Карпо Бертадський, Сидір Гординський, Семен Журавлевський, Олександр Заводовський, Влас Красинський, Михайло Єдучевський [13, с. 29-35].

У березні 1791 р. у боях під Мачином об'єдналися загони під командуванням Л. Тиховського полковника К. Кордовського. На світанні 31 березня 1791 р. вони спільно штурмували турецьке укріплення. Після двочасового бою, підтриманого гарматним вогнем з флотилії, укріплення було взято. Пізніше полк К. Кордовського зайняв вигідну позицію навпроти Тульчі, де міг спостерігати за пересуванням ворога.

Висновки із даного дослідження. Підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок про те, що у другій половині XVIII століття, коли Російська імперія розпочала новий етап активної зовнішньої політики, пов'язаної з приєд-

нанням причорноморських територій, які раніше перебували у складі давньоруської держави та з бажанням посилити свій вплив на Балканах, Л. Тиховський, П. Бурнос та К. Кордовський приймали участь у російсько-турецькій війні 1787-1791 рр. Вони очолювали козаків у боях при облозі та взятті Очакова, Хаджибея, Ізмаїла та Бендер, взятті Березанської фортеці, Ісакчі, Тульчі, Акермана, в битвах біля с. Терновка (під Бендерами) та Мачині і першими вступали в бій з ворогом, на власному прикладі показуючи хоробрість та звитягу козацької старшини польського походження, що служила в іррегулярних військах південної України.

Список літератури:

1. Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорізького / А. О. Скальковський. – Дніпропетровськ: Січ, 1994. – 678 с.
2. Щербина Ф. А. История Кубанского казачьего войска / Ф. А. Щербина. – Екатеринодар: Типография Кубанского областного правления, 1910. – Т. 1. – 745 с.
3. Венков А. В. Атаман Войска Донского атаман Платов / А. В. Венков. – М.: Вече Год, 2008. – 480 с.
4. Фролов Б. Национальный состав Черноморского казачьего войска (1787-1860) / Б. Фролов // Культурная жизнь Юга России. – 2002. – № 2. – С. 41-48
5. Голобуцкий В. А. Черноморское казачество / В. А. Голобуцкий. – Київ: Академия наук УССР, 1956. – 416 с.
6. Анцупов И. А. Казачество российское между Бугом и Дунаем / И. А. Анцупов. – Кишинев, 2000. – 290 с.
7. Бачинська О. А Дунайське козацьке військо / О. А. Бачинська. – Одеса: Астропринт, 1998. – 232 с.
8. Гончарук Т. Г. Григорій Потьомкін – гетьман українського козацтва / Т. Г. Гончарук. – Одеса: Астропринт, 2002. – 140 с.
9. Шенк В. К. Казачьие войска (Хроники гвардейских казачьих частей помещены в книге Императорская гвардия) / В. К. Шенк. – СПб.: Тип. В. Д. Смирнова, 1912. – 462 с.
10. Фелицын Е. Д., Щербина Ф. А. Кубанское казачье войско / Е. Д. Фелицын, Ф. А. Щербина – Краснодар: Советская Кубань, 1996. – 480 с.
11. Короленко П. П. Предки кубанских казаков на Днепре и на Днестре / П. П. Короленко. – Екатеринодар: Тип. П. Ф. Бойко, 1900. – 203 с.
12. Шиян Р. І. Козацтво Південної України в останній чверті XVIII ст. / Р. Шиян. – Запоріжжя: ТанDEM-У, 1998. – 98 с.
13. Суворов А. В. Сборник документов / под ред. А. В. Сухомлина. – М.: Воениздат, 1952. – Т. 2. – 676 с.
14. Сапожников И. В., Сапожникова Г. В. Запорожские и черноморские казаки в Хаджибее и Одессе (1770-1820-е гг.) / И. В. Сапожников, Г. В. Сапожникова. – Одесса: ОКФА, 1998. – 272 с.
15. Хаджибей-Одеса та українське козацтво (1415-1797 рр.): Збірник наукових статей, матеріалів та републікацій / відп. ред. І. В. Сапожников, наук. ред. Г. В. Сапожникова. – Одеса, 1999. – 400 с.
16. Дубровин Н. Ф. Сборник военно-исторических материалов / Н. Ф. Дубровин. – Вып. 8. Бумаги князя Григория Александровича Потемкина-Таврического: 1790-1793 гг. – СПб.: Военная типография, 1895. – 376 с.
17. Попка И. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту / И. Попка. – СПб, 1958. – Ч. 2. – 509 с.

Ложешник А.С.

Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова

ЧЕРНОМОРСКАЯ СТАРШИНА ПОЛЬСКОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ НА ПРИМЕРЕ Л. ТИХОВСКОГО И П. БУРНОСА

Аннотация

В статье рассматривается многонациональный состав Черноморского казачьего войска, особенное внимание уделяется старшине польского происхождения. В частности, в исследовании на основании архивных материалов рассматривается социальное сословие, семейное положение та участие в военных действиях (облоге та взятти Очакова, Хаджибея, Ізмаїла, Бендер, взятти крепостей Березань, Ісакча, Тульча, Аккерман, в битвах под с. Терновка (под Бендерами) и Мачине) старшины польского происхождения во время русско-турецкой войны 1787-1791 гг. Эти факты исследуются на основании рассматривания участия в боевых операциях старшин Черноморского войска инационального происхождения: Лукьяна Тиховского, Константина Кордовского, Петра Бурноса, Степана Заводовского, Ивана Подлисецкого и других, чей боевой опыт стал примером усердной службы старшины Черноморского казачьего войска.

Ключевые слова: русско-турецкая война 1787-1791 гг., казачья старшина, Черноморское войско, поляки, Лукьян Тиховский, Петр Бурнос.

Lozheshnyk A.S.

Odessa I.I. Mechnikov National University

**BLACK SEA FOREMAN OF POLISH DESCENT:
ON THE EXAMPLE OF L. TYKHOVSKYI AND P. BURNOS**

Summary

In article considered the multinational structure of the Black Sea Cossack army, the special attention is paid to the foreman of the Polish origin. In particular, in a research on the basis of archival materials the social estate, marital status that participation in military operations (surround that capture of Ochakov, Hadzhibey, Izmail, Bender, capture of fortresses of Berezan, Isakcha, Tulcha, Akkerman, in fights under the village of Ternovka (near Bender) and Machin) foremen of the Polish origin is considered during the Russian-Turkish war of 1787-1791. These facts are investigated on the basis of examining of participation in combat operations of foremen of the Black Sea army: Lukyan Tikhovsky, Konstantin Kordovsky, Pyotr Burnos, Stepan Zavodovsky, Ivan Podlisetsky and others whose fighting experience became an example of diligent service of the foreman of the Black Sea Cossack army.

Keywords: Russian-Turkish war of 1787-1791, Cossack foreman, Black Sea army, Poles, Lukyan Tikhovsky, Petr Burnos.